

УДК 316.624.2:111.852

БОРОВСЬКА Людмила, к. філос. н., доцент кафедри філософських та соціальних наук КНТЕУ

ПРОБЛЕМА МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ

Розглянуто проблему маргіналізації естетичного досвіду. Дослідження трансформацій сучасного мистецтва дозволяє зробити висновок щодо поглиблення процесу маргіналізації естетичного досвіду, що супроводжується відмовою людини сучасної доби від її атрибутивних сутнісних характеристик.

Ключові слова: естетичний досвід, маргіналізація, модернізм, постмодернізм, мистецтво.

© Боровська Л., 2015

30

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2015. № 3

Боровская Л. Проблема маргинализации эстетического опыта. Рассмотрена проблема маргинализации эстетического опыта. Исследование трансформаций современного искусства позволяет сделать вывод об углублении процесса маргинализации эстетического опыта, что сопровождается отказом человека современной эпохи от его атрибутивных сущностных характеристик.

Ключевые слова: эстетический опыт, маргинализация, модернизм, пост-модернизм, искусство.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку художньо-естетичної свідомості ХХ – початку ХХІ ст. свідчать не стільки про обмеженість або навіть вичерпаність зображально-виразної мови класичного мистецтва, скільки про глибинну кризу естетичної свідомості взагалі. Це знайшло своє відображення в оформленні нової системи понять або семантичних одиниць (їх складно назвати категоріями), в яких викристалізовується естетичний досвід. Серед західних інтелектуалів в останні десятиліття минулого століття і на початку нинішнього не припиняються дискусії стосовно того, що відбувається в культурі (яка, зазвичай, розглядається з приставкою *пост-*), та як це впливає на розвиток мистецтва. Значна невизначеність позицій у вирішенні цього питання не дає змоги їх узагальнити та орієнтуватися стосовно подальших тенденцій розвитку як естетики, так і мистецтва. Сучасна естетична думка зосередила увагу на маргіналізованому естетичному досвіді, про що по суті свідчать ті естетичні поняття (їх ще називають квазікатегоріями, або робочими симулякрами категорій), якими сьогодні вона оперує. Адже найбільшого поширення серед них набули такі, як "абсурд", "жорстокість", "потворне", "повсякденність", "тілесність", "безсвідоме", "річ", "гіпертекст", "деконструкція", "мозаїчність".

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існує величезний доробок праць, які умовно можна віднести до некласичної естетики і в яких у певних параметрах узагальнюється модерністсько-постмодерністський художньо-естетичний досвід ХХ – початку ХХІ ст. Проте аналіз історичних засад маргіналізації естетичного досвіду не входить до пріоритетів більшості авторів. Серед вітчизняних науковців концептуальні дослідження трансформацій естетичного досвіду та аналіз його відображення як у сучасному мистецтві, так і на рівні філософської рефлексії можна знайти у працях А. Канарського [1; 2], М. Шкепу [3; 4] та О. Босенко [5; 6].

Не претендуючи на вичерпне розкриття складної та багатогранної проблеми маргіналізації естетичного досвіду, автор статті ставить за мету звернути увагу на деякі її актуальні аспекти в контексті розвитку сучасного мистецтва.

Матеріали та методи. Для дослідження специфіки трансформацій естетичного досвіду використано критичний та історичний підходи, а також принцип збігу історичного та логічного.

Результати дослідження. Відомий дослідник мистецтва В. Бичков образно назвав художню культуру ХХ ст. "експресивно художнім Апокаліпсисом Культури". Сучасне мистецтво, на його думку, існує в просторі пост-культурного (або міжкультурного, тобто перехідного) вакууму. В цьому просторі реалізується ситуація принципово *ігрової, іронічної ностальгії* за культурою, що відійшла в минуле, включаючи авангард з модернізмом як останні й найбільш близькі етапи, коли ще реалізовувалися неігрові (у тому розумінні, що в авангарді та модернізмі існувала *свідома установка* на граничну серйозність арт-діяльності) принципи ставлення до дійсності [7, с. 452].

У межах так званого постмодерністського дискурсу відбувається не стільки культивування певного семантичного поля, на ґрунті якого можна було б осмислити новітній художньо-естетичний досвід, скільки безсистемна гра сенсів на руїнах старої (тобто, класичної) культури. Постмодерністська гра є грою особливого роду – це гра без правил, адже іронічне ставлення до спадку класичної культури передбачає відмову від усіх традиційних цінностей. Руйнування сенсів, цінностей, ідеалів культури класичної доби не можуть не впливати на самовизначення сучасної людини. "Розхитування" усталеної моральнісної та естетичної системи координат, ствердження всеохоплюючого релятивізму в усіх суспільно значимих сферах людської діяльності та свідомості призводить до ескалації процесу маргіналізації.

Стосовно сучасного мистецтва, то воно, займаючись не художньо-образним відображенням дійсності, а створенням нескінченної низки симулякрів, поглиблює процеси маргіналізації. Сучасний так званий "арт-простір" є гранично широким простором симуляції – симуляції сенсів, симуляції життя та навіть симуляції естетичного задоволення. Панування ігрового принципу в сучасній художній культурі та мистецтві знецінює надбання класичної естетичної думки та всі інтенції класичного мистецтва: постмодерністське мистецтво не показує будь-які перспективи розвитку людини, а естетика їх не осмислює. На відміну від класичної естетичної свідомості, яка робила акцент на сутнісних ракурсах дійсності, що знаходило своє відображення в категоріях прекрасного, піднесеного, трагічного, сучасна естетична свідомість є маргіналізованою й акцентує свою увагу на межових станах людини, на зрушеннях, що відбуваються в її психіці та її екзистенції. Не випадково, сучасна естетична думка може узагальнити цей досвід лише за допомогою таких нових понять (квазікатегорій, симулякрів), як потворне, безсвідоме, абсурд, жорстокість, повсякденність тощо.

Мистецтво в класичну добу свого існування спрямовувало свої зусилля на втілення ідеалу прекрасного, що являє собою образ довершеності, який є результатом співвіднесеності властивостей життя з людиною як мірою краси, її практичними потребами та ідеалами. Під прекрасним як бажаним поєднанням суцього і належного розумілась

і розуміється, насамперед, найвища позитивна цінність для роду людського єдності природного і духовного, істини, добра і краси. Сучасне ж мистецтво, розірвавши свої зв'язки з реальним життям, вже давно перетворилося в особливу психотехніку, за допомогою якої художники, починаючи з перших експериментів модерністів, прагнули подолати "мертві" традиційні форми, але й до сьогодні не змогли вийти за межі своєї формальної діяльності. Формалізм та беззмістовність мистецтва обумовлює ще й те, що основний сенс втрачає діяльність митця, яка мала б бути спрямованою на зміну оточуючого світу в ім'я суспільного ідеалу.

Однак не слід вважати, що художники свідомо прагнули до беззмістовності та формалізму власної діяльності, ігноруючи суспільні смаки та думку. Логіка розвитку основних напрямків сучасного мистецтва пов'язана з певними процесами та має своє ідейне підґрунтя. Уже досить тривалий час мистецтво видається за єдину сферу людської діяльності, лише в межах якої людина може досягти свободи. Ця ідея була наскрізною для модерністського етапу розвитку мистецтва і не втрачає своєї актуальності дотепер – в епоху постмодернізму. "Істинної" свободи, вважали модерністи, художник досягає тільки в процесі творчого самовираження. Саме цьому (і тільки цьому), на їхню думку, має слугувати мистецтво. Чітко виражений "крен" модерністського мистецтва у бік гіпертрофії суб'єктивної складової художнього образу призвів до втрати ним можливості вести діалог з глядачем та бумерангом вдарив і по самому художнику.

Насправді модерністське мистецтво моделює й, у кінцевому підсумку, відтворює в особі художника відірвану від світу особистість, свобода якої виявляється як свавілля сприйняття та почуттів. Зневага художника до істинних форм оточуючого його природного і соціального світу має своїм наслідком ще й те, що мистецтво втрачає свою суспільну значимість та своє "обличчя", тим самим зрікаючись своєї високої місії й, по суті, самого себе.

Відмова мистецтва від самого себе стала жорстокою платою за ілюзорну свободу художника. Вступивши в добу модернізму, мистецтво виявилось не здатним виконувати функції форми суспільної свідомості: адже у формі мистецтва свідомість втратила спроможність відображати об'єктивну реальність – воно або самообертається і зациклюється на собі, відриваючись від дійсності, як, наприклад, абстракціонізм, або відмовляється від себе, прагнучи повернутися (як поп-арт) у світ неодухотвореної матерії. Таке мистецтво ніби заохочує людину розірвати свої зв'язки з об'єктивною реальністю і відмовитися від своєї основної субстанціональної характеристики – свідомості.

Вважається, що саме мистецтво найбільш повно й адекватно виражає дух тієї культурної епохи, на ґрунті якої воно зароджується та розвивається. Сучасна епоха – це вже не епоха модерністських експериментів з формами реальних речей об'єктивного світу, а час пост-

модерністських та пост-постмодерністських ігор з самою реальністю, точніше, фактичне її відторгнення. Справа в тому, що природний об'єктивно існуючий світ має межі своєї мінливості, пластичності, здатності до трансформації. Та сучасне мистецтво, яке сформувалося під гаслами необмеженої свободи творчості, не бажає на це зважати. Художникам, як і представникам цілої низки так званих "творчих" професій, або, іншими словами, творчій еліті, простіше мати справу з більш пластичним матеріалом – "вторинною", змодельованою самою людиною реальністю. Ця вторинна, сконструйована людиною реальність є прекрасним полігоном для сучасного мистецтва, але, в той же час, перетворюється у в'язницю для її творця – відбувається немовби герметизація людського "Я" у нелюдських віртуальних конструктах.

За давньою мудрістю, якщо дуже довго вдивлятися в безодню, безодня починає вдивляється в тебе. Мистецтво завжди було своєрідним дзеркалом, в якому людина могла побачити себе, причому у сутнісному вимірі. Сьогодні ж, скільки не вдивляється людина у дзеркало сучасного мистецтва, нічого там не може розгледіти. Людину ж, яка є непідготовленою до сприйняття нових "художніх цінностей", зіткнення з творами сучасного мистецтва подекуди ставить у вкрай важку ситуацію – вона не може зрозуміти з чим має справу: маячнею, галюцинацією, жорстоким розіграшем або вдалою містифікацією. Та найбільш парадоксальне те, що сучасне мистецтво не потребує ніякого розуміння. І справа не тільки в значній розмитості його семантичного поля, що не дозволяє розшифрувати гранично невиразні образи й спустошені сенси, якими воно оперує.

По суті, твори сучасного мистецтва (або, щонайменше, ті, що належать до більшості напрямів візуального мистецтва) покликані епатувати, шокувати, виводити з рівноваги глядача, але ніяк не розраховані на його розуміння. Більше того, твори сучасних художників гранично монологічні та неререфлексивні. Хоча зазвичай на виставках сучасного мистецтва більшість експонатів супроводжуються великою кількістю роз'яснювального матеріалу, що ніби має сприяти розумінню того, що художник хоче донести до глядача.

Монологічність сучасного мистецтва пов'язана з тим, що сучасні художники усіма силами прагнуть (і не без успіху) вивести себе за суспільну систему координат. У цьому питанні вони не виходять за межі тієї культурної парадигми, яка заволоділа свідомістю європейських та північноамериканських інтелектуалів в останній третині минулого сторіччя завдяки своїй "войовничій" інтелектуальній основі. Йдеться про постструктуралізм та постмодернізм, які відкинули як непотріб попередній базовий теоретичний концепт, що ґрунтувався на структурній єдності світу та моделі "структурованої" (у результаті соціалізації) особистості.

Децентрація структури світу позбавила її онтологічної сталості, підпорядкувавши суб'єкту, що почав нею активно маніпулювати. Проте маніпулювання з вкрай пластичним світом породило у суб'єкта бажання гранично розширити межі особистісної свободи, що, в свою чергу, не могло не наштовхнутися на "супротив матеріалу" як природного світу, так і "структурованого" суб'єкта. У результаті в ігрі на полі "вторинної", віртуальної, неоформленої реальності почав грати такий же "деструктурований" та "недооформлений" суб'єкт. У постмодерністській традиції неоформленість суб'єкта – парадигмальна установка, і цей момент є принциповим для розуміння всієї філософії постмодернізму.

Структурованість та оформленість особистості може надати тільки її "вписаність" у суспільну систему координат. Суспільство ж є надскладною системою, яка б не змогла функціонувати, якби історично не сформувалися механізми контролю окремого індивіда з боку суспільства. Звісно, ці механізми в історичній ретроспективі здебільшого були репресивними. Однак логіка історичного розвитку свідчить про поступову трансформацію механізмів контролю в механізми самоконтролю людини. Це підтверджує процес розвитку моралі: якщо на ранніх етапах розвитку людського суспільства окремих індивід діяв зазвичай під суспільним примусом, то сучасна людина має можливість самовизначатися і діяти, якщо це стосується суспільно значимих речей, відповідно до цього самовизначення та нести за це відповідальність, насамперед, перед власною совістю. Зазначена тенденція знайшла своє відображення у розгортанні логіки системи етичних категорій, історично першою з яких є категорія "обов'язок", а останньою – "совість".

Однак прихильники постмодернізму, відмовившись від "логоцентричної метафізики" Ж. Деррида, абстрагуються від будь-якої логіки історичного процесу, а отже, не переймаються аналізом реальних тенденцій суспільного розвитку. Саме тому будь-який вплив на особистість ззовні, який допомагає їй "самооформитися", у постмодернізмі трактується як насильство над нею. Не випадково наскрізною темою постмодерністської філософії є тема влади. Саме влада за допомогою ідеології та наукових дискурсів, на думку постмодерністів, примусово "переформатує" особистість. Таким чином, будь-яка оформленість, будь-яка визначеність суб'єкта трактується як те, що обмежує свободу особистості. З цього випливає, що вільною може бути тільки неоформлена та неструктурована особистість, позбавлена сенсоутворюючого ядра.

Відсутність у особистості сенсоутворюючого ядра, що визначає її розвиток, пов'язана з відмовою людини від атрибутивних характеристик суспільної істоти. Не випадково, що і в сучасній філософії, і в сучасному мистецтві людина редукована до своєї безсвідомої біологічної основи. Саме безсвідомі інстинктивні імпульси (наприклад, сексуальні), на думку багатьох сучасних інтелектуалів та митців, визна-

чають поведінку людини. Безсвідома основа особистості ототожнюється сьогодні із самою особистістю, що робить її гранично аморфною та неоформленою.

Ще одним способом стверджувати асоціальність людини "під грифом" розширення її свободи для сучасного мистецтва є романтизація низки психічних патологій, насамперед, божевілля. Однією з ідейних базових складових таких "творчих" практик є концепція шизоаналізу, запропонована свого часу Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі в їх програмній праці "Капіталізм та шизофренія". Відповідно до цієї концепції процес "культурного дресування" покликаний перетворити первісну тварину в "індивіда суверенного, що творить закони" [8]. Історія не досягла своєї мети – виникла злослива, невільна людина, що хвора на нігілізм і чий бажання "репресуються" суспільними канонами. Французькі інтелектуали стверджували, що вільним може стати лише той, хто свідомо відкине суспільні нормативи для здійснення своїх безсвідомих бажань.

Основним способом вивільнення бажань, на думку авторів шизоаналізу, виступає практика "приховування" індивідів від будь-яких визначень, які тлумачаться як соціальні пастки. "Приховування" індивідів руйнує тотожність суспільства самому собі. Звільнення від репресивних форм канонів капіталістичної культури є можливим лише через індивідуальний вибір таких форм поведінки, в яких процес домінує над метою і які здатні підпорядкувати через техніку "приховування" суспільне виробництво "виробництву бажань", стверджували Дельоз та Гваттарі.

Однією з форм людської діяльності, яка з надлишком надає репертуар таких індивідуальних форм поведінки, в яких процес та виражальні засоби більш значимі ніж мета та сенс, є сучасне мистецтво. "Приховування" або "висковзування" (так авторами концепції шизоаналізу названо спосіб розкріпачення бажань людини) можна по-іншому інтерпретувати і використати як ключ до розуміння тих процесів, які відбуваються у сучасному мистецтві: від художників "приховується" об'єктивний світ з його "культурними кодами", від глядача – сенс того, що відбувається. Спустошений образ реальності, що спливає, стає надлишковим, безпосередньому сприйняттю не вдається вхопити його сенс і, як наслідок, "порожнеча образу наповнюється видіннями та галюцинаціями" (М. Фуко).

"Галюціонуюче" мистецтво здатне впливати на почуття, лише подразнюючи їх. Проте людське сприйняття, як відомо, має свій поріг чутливості. Якщо ж подразник є "запороговим", то почуття відмовляються на нього реагувати. Гранично афектована й епатуюча видовищность сучасного мистецтва вже не в змозі пробити "дірку" в почуттях загартованого споживача його творів. Ось чому в "навколохудожньому" середовищі сьогодні постійно тривають розмови про "пост-почуття", "пост-емоції", "пост-переживання".

На більш ранній стадії своєї еволюції мистецтво зрелося свідомості, сьогодні ж прийшов час чуттєвості. Немисляча і невідчуваюча постлюдина у постлюдському віртуальному світі – ось реалії сучасного мистецтва. Синдром "втраченої Людяності" є симптомом дуже серйозного захворювання сучасного мистецтва, яке намагалися лікувати радикальним способом шляхом ампутації художнього смаку в його споживачів. Не допомогло.

Висновки. На початку минулого століття в середовищі європейських інтелектуалів поширеною була дискусія про "сутінки культури". Сьогодні йдеться вже про те, що культура вступила в активну фазу біфуркації (вибухоподібного переходу, стрибка) до чогось принципово іншого, з чим людство ще не стикалося [7, с. 298]. Звісно, що фундаментальний перехід до чогось нового, що зазвичай визначають за допомогою префіксу пост-, пов'язаний з перебудовою усього людського досвіду, естетичного в тому числі, про маргіналізацію якого свідчить значна кількість асоціальних та антисоціальних феноменів, що зароджуються на його ґрунті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Канарский А. С.* Диалектика эстетического процесса: диалектика эстетического как теория чувственного познания / А. С. Канарский. — К. : Вища школа, 1979. — 215 с.
2. *Канарский А. С.* Диалектика эстетического процесса: генезис чувственной культуры / А. С. Канарский. — К. : Вища школа, 1982. — 192 с.
3. *Шкепу М. А.* Эстетика безобразного Карла Розенкранца / М. А. Шкепу / Ин-т проблем соврем. искусства Нац. акад. искусства Украины. — К. : Феникс, 2010. — 448 с.
4. *Шкепу М. А.* Архитектоника общественного времени : монография / М. А. Шкепу. — К. : Киев. нац. торг.-экон. ун-т, 2012. — 344 с.
5. *Босенко А. В.* Реквием по нерожденной красоте / А. В. Босенко. — К. : Самватас, 1992. — 252 с.
6. *Босенко А. В.* Случайная свобода искусства / А. В. Босенко / Ин-т проблем соврем. искусства Акад. искусства Украины. — К. : Химджест, 2009. — 584 с.
7. *Бычков В. В.* Эстетика : учебник / В. В. Бычков. — М. : Гардарики, 2002. — 556 с.
8. *Делез Ж.* Тысяча плато: капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари ; пер. с франц. и послесл. Я. И. Свирского ; науч. ред. В. Ю. Кузнецов. — Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. — 895 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2015.

Borowska L. Problem of aesthetic experience marginalization.

Background. *The proposed article deals with the problem of marginalization of aesthetic experience. Investigation of marginalization of aesthetic experience is relevant in the context of the transformation of modern art that reveals the fundamental shift in the moral, spiritual and existential sphere of human existence.*

Review of scientific sources on the chosen topic proves that analysis of historical foundations of aesthetic experience marginalization is not included in the priorities of most authors. Among domestic scientists conceptual research of aesthetic experience transformations and analysis of its reflection in contemporary art as well as at the level of philosophical reflection can be found in the works of M. Shkepu and O. Bosenko.

The article aims to draw attention to some relevant aspects of aesthetic experience of marginalization in the context of contemporary art.

Materials and methods. Critical and historical approaches and the principle of coincidence of historical and logical were applied to investigate the specificity of aesthetic experience of transformations.

Results. Development trends of the artistic and aesthetic consciousness of the XX – early XXI century indicate not only the limitations or even exhaustion of figurative-expressive language of classical art, but about the deep crisis of aesthetic consciousness in general. Contemporary art, engaging not in artistic and imaginative reflection of reality but creation of an infinite number of simulacra, deepens the processes of marginalization. The so-called "art space" is extremely broad space of simulation – sense, life and even aesthetic pleasure.

Non-reflection, monologue, "tight" postmodern art does not show any prospects for human development, and aesthetic thought do not conceptualize them. Unlike classical aesthetic consciousness, which made emphasis on the essential perspectives of reality, modern aesthetic consciousness is marginalized and focuses on the boundary condition, on changes occurring in her psyche and its existence.

Conclusion. The study may be part in understanding modern aesthetic experience, in the formation of which the author sees signs of marginalization, as evidenced by a significant number of asocial and antisocial phenomena based on it and are reflected in contemporary art.

Keywords: aesthetic experience, marginalization, modernism, postmodernism, art.

REFERENCES

1. Kanarskij A. S. Dialektika jesteticheskogo processa: dialektika jesteticheskogo kak teorija chuvstvennogo poznaniya / A. S. Kanarskij. — K. : Vishha shkola, 1979. — 215 s.
2. Kanarskij A. S. Dialektika jesteticheskogo processa: genezis chuvstvennoj kul'tury / A. S. Kanarskij. — K. : Vishha shkola, 1982. — 192 s.
3. Shkepu M. A. Jestetika bezobraznogo Karla Rozenkranca / M. A. Shkepu / In-t problem sovrem. iskusstva Nac. akad. iskusstva Ukrainy. — K. : Feniks, 2010. — 448 s.
4. Shkepu M. A. Arhitektonika obshhestvennogo vremeni : monografija / M. A. Shkepu. — K. : Kiev. nac. torg.-jekon. un-t, 2012. — 344 s.
5. Bosenko A. V. Rekviem po nerozhdennoj krasote / A. V. Bosenko. — K. : Samvatas, 1992. — 252 s.
6. Bosenko A. V. Sluchajnaja svoboda iskusstva / A. V. Bosenko / In-t problem sovrem. iskusstva Akad. iskusstva Ukrainy. — K. : Himdzhest, 2009. — 584 s.
7. Bychkov V. V. Jestetika : uchebnyk / V. V. Bychkov. — M. : Gardariki, 2002. — 556 s.
8. Delez Zh. Tysjacha plato: kapitalizm i shizofrenija / Zh. Delez, F. Gvattari ; per. s franc. i poslesl. Ja. I. Svirskogo ; nauch. red. V. Ju. Kuznecov. — Ekaterinburg : U-Faktorija ; M. : Astrel', 2010. — 895 s.